

L'ASSISTÈNCIA SOCIAL I HOSPITALÀRIA A TARRAGONA DURANT LA GUERRA CIVIL. 1936-1939

Jordi Piqué i Padró

Durant la Segona República, la legislació impulsada per la voluntat laica dels dirigents republicans havia de topiar amb la resistència de la jerarquia eclesiàstica i de bona part de la població catòlica. Aquest conflicte religiós aviat generarà un greu antagonisme social que comportarà la radicalització de les manifestacions anticlericals i anticatòliques. La provocació del sollevament militar del 18 i 19 de juliol de 1936 i la consegüent convulsió revolucionària, faran ressorgir amb més força i cruesa l'anticlericalisme del republicanisme d'esquerres i de bona part de les classes populars. Des dels primers moments, seguint amb la "tradició revolucionària" i enmig d'un moviment hegemunitzat per l'anarcosindicalisme, l'Església esdevindrà el símbol i el fonament del vell ordre contra el qual es dirigirà tot l'afany destructor d'aquell terratrèmol social.

Semblantment amb el que succeirà en l'àmbit de l'ensenyament, la revolució provocarà el foragitament de les ordres eclesiàstiques que complien funcions de beneficència i que atenien aquells sectors més dèbils i desemparats de la societat, principalment infants i ancians. A Tarragona, aquesta tasca caritativa duta a terme per diferents institucions de caire religiós es concretava en el centre acollidor d'avis desvalguts de les Germanetes dels Pobres, l'asil de nens de Sant Josep, l'establiment benèfic l'Obra Pia de Montserrat i l'Hospital de Sant Pau i Santa Tecla.

Pocs dies després del cop subversiu militar, el Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya del 29 de juliol de 1936 promulgava un Decret del Departament de Sanitat i Assistència Social en el qual es disposava l'apropiació de "*totes les institucions i establiments classificats com de beneficència particular que existien a Catalunya*".⁽¹⁾ La incautació per part

(1). Decret de Sanitat i Assistència Social, 28.07.1936, BOGC, 29.07.1936.

de la Generalitat d'aquests centres obeïa a un doble objectiu: d'una banda, cobrir les necessitats immediates d'aquells sectors de la població que havien quedat desatesos, per l'altra, la substitució de la beneficència basada en la caritat cristiana per una assistència social pública i laica gestionada per la Generalitat de Catalunya.⁽²⁾

El 28 de juliol de 1936, una nota del Comissari de la Generalitat a Tarragona, Lluís Mestres i Capdevila (ERC), informava que, d'acord amb el Patronat d'Assistència Social, s'havia nomenat a Albert Oliva i Alentorn com a Director General d'Assistència Social de les comarques tarragonines, "*amb poder per incautar-se i organitzar els serveis de les institucions religioses de Tarragona*".⁽³⁾ Aquell mateix dia, Oliva aixecava acta d'incautació de l'Hospital de Sant Pau i Santa Tecla i bloquejava les 30.219,- pta. dipositades en una llibreta del Banc de Biscaia. El 31 de juliol, Oliva, en nom de la Generalitat de Catalunya s'apropiarà dels comptes i valors que estaven a nom de l'Obra Pia de Montserrat en diferents establiments bancaris, tot plegat representaven unes 24.000,- pta. en efectiu i més de 800.000 pta. en valors. Posteriorment, entre els dies 1 i 3 d'agost, el Director General d'Assistència Social s'ocuparà de la llar d'avis de les Germanetes dels Pobres i de l'asil d'infants de Sant Josep.

Tanmateix, atesa la manca de personal, Oliva optarà, transitòriament, per mantenir la comunitat de monges de les Germanetes dels Pobres que atenien uns 140 ancians. D'altra banda, degut a l'estat d'abandonament i desordre en què es trobava l'asil de Sant Josep, els orfes que s'hi hostatjaven i el capellà del centre, Mn. Josep Mestre Escoda, seran traslladats a la Casa d'Assistència Social del passeig de Sant Antoni. En aquest establiment, a mitjans de setembre de 1936, entre els interns que ja hi residien i els que s'afegiran procedents d'altres centres, hi havia uns 500 asilats,⁽⁴⁾ xifra que representava un 11% per sobre de la seva capacitat habitual.

(2). Veure BELLMUNT, Domènec de. *La revolució i l'assistència social*. Col·lecció Antecedents i documents. Barcelona, 1937.

(3). "*Diari de Tarragona*", 28.07.1936.

(4). "*Frente Anti-fascista*", 10.09.1936.

Fins el mes de juliol de 1936, la Casa d'Assistència Social es mantenia en un règim mixt: la congregació de religioses que tenien cura dels serveis i un director en representació de la Junta d'Assistència Social. No obstant, el gener de 1937, en un article publicat a *Llibertat*, Oliva criticarà durament la gestió anterior de l'establiment. Qualificarà les monges d'"*ignorants, hipòcrites i gates maules*", les quals dirigien de fet el centre i marginaven el director que es limitava exclusivament a les funcions administratives.

"No acabaríem mai de contar els atropells que, en nom de Déu, es cometien continuament per les monges, i sols direm, resumint, que tots els afanys d'aquelles dones es concentraven en esclavitzar materialment i mental els pobres assilats i en donar a la casa l'aspecte i l'ambient d'un establiment religiós".(5)

En un llenguatge que traspua la progressiva radicalització de l'anticlericalisme dels republicans d'esquerrres, en el context de la guerra civil, Oliva també esmentarà el cas d'un vell asilat d'"*idees notòriament esquerristes*" al qual les monges obligaran a rebre la comunió i l'extremunció "*quan era al llit malalt i indefens*". Finalment, la nova direcció de la Casa d'Assistència Social substituirà la congregació religiosa per personal laic, amb l'objectiu - segons Oliva - "*de restituir a la població asilada, aquell esperit de dignitat i d'autodeterminació*".

Entre els mesos de setembre de 1936 i maig de 1937, la conselleria de Proveïments de l'Ajuntament de Tarragona, controlada per la CNT, subministrarà els queviures necessaris per la manutenció dels interns de la casa d'Assistència Social i de la llar d'Avis. Per aquest concepte, durant els vuit mesos del període la Comissaria Delegada de la Generalitat a Tarragona registrarà una despesa total de 41.521,- pta., passant de les 3.447,- pta. del mes de setembre de 1936 a les 5.835,- pta. del mes de maig de 1937, això és un increment del 69%.

(5). A. OLIVA *Abans i després dels fets de juliol, a la Casa d'Assistència Social "Llibertat"*, 13.01.1937.

En el decurs dels mesos següents, malgrat les creixents necessitats que imposava la dinàmica de guerra - adquisició de material bèl·lic, mobilització de lleves, atenció d'un allau de refugiats - i de l'empitjorament per escassetat i encariment de les subsistències a la reraguarda, la Generalitat continuarà sufragant les despeses de manteniment dels centres d'assistència i hospitalaris. Especialment, a partir de l'estiu de 1938 quan la situació de la reraguarda es degradarà considerablement.

DESPESES DEL SUBMINISTRAMENT DE QUEVIURES. JULIOL-DESEMBRE 1938

	JULIOL	AGOST	SETEMBRE	OCTUBRE	NOVEMBRE	DESEMBRE
CASA D'ASSISTÈNCIA SOCIAL	33.649	46.749	60.752	74.153	78.081	79.828
CASA DE VELLS	9.997	14.716	19.041	24.975	26.118	26.632
HOSPITAL GENERAL DE LES COMARQUES TARRAGONINES	10.867	15.977	20.867	27.515	28.792	29.347
Totals	54.153	77.442	100.660	126.643	132.991	135.807

Font: Llibre Major de la Junta Comarcal de Proveïments. Arxiu Diputació de Tarragona. Elaboració pròpia.

Per fer front a l'augment meteòric de la despesa -un increment d'un 150% només entre els mesos de juliol i desembre de 1938-, el Departament de Finances de la Generalitat decretarà la concessió de successius crèdits extraordinaris a la Comissaria Delegada de Tarragona.⁽⁶⁾

(6). Per les necessitats de l'Hospital General de les comarques tarragonines es concediran diferents crèdits extraordinaris per un import total de 550.000 pta., veure DOGC, 12.11.1937, 12.02.1938 i 14.04.1938. Pel manteniment de la Casa d'Assistència Social i de la Casa de Vells un crèdit extraordinari de 210.000 pta., veure DOGC, 22.04.1938.

Malgrat que en bona part el creixement de la despesa destinada a la manutenció dels interns dels centres assistencials és atribuïble a l'encariment dels preus dels queviures, cal tenir en compte l'impacte dels refugiats. Durant el mes d'agost de 1938, els desplaçats de les zones de guerra que residien a la ciutat ja representaven una població superior a les 9000 persones, és a dir, un 28% més del total de residents habituals de la ciutat. És probable que alguns d'aquests refugiats fossin acollits en els establiments assistencials de Tarragona, agreujant encara més la seva sobresaturada capacitat.

D'altra banda, l'Hospital General de Tarragona, considerat de categoria B - de 500 a 999 places - segons el Decret del 26 de juliol de 1937, registrarà un augment considerable del moviment d'interns.⁽⁷⁾ L'explicació rau en els efectes provocats per l'enfrontament bèl·lic. Efectes directes, com els bombardeigs sobre la població civil que causaran víctimes mortals i ferits, i repercussions indirectes, com les malalties generades per una alimentació deficient i insuficient, així com per la manca d'higiene deguda a l'escassetat de sabó. En aquest sentit, observem com el moviment d'interns de l'Hospital General passarà de 994 entrades i 43 sortides per defunció l'any 1936 a 1524 pacients i 229 sortides per defunció l'any 1938.

MOVIMENT D'INTERNES DE L'HOSPITAL CIVIL DE TARRAGONA (1936-1939)

	EN TRACTAMENT A		ENTRADES		SORTIDES PER CURACIÓ		SORTIDES PER DEFUNCIÓ		SORTIDES PER ALTRES CAUSES	
	PRIMER D'ANY		H	D	H	D	H	D	H	D
	H	D								
ANY 1936	38	43	652	342	587	301	28	15	---	---
ANY 1937	75	69	761	613	500	481	100	51	---	---
ANY 1938	236	150	930	594	750	500	135	94	40	18
ANY 1939	241	132	223	311	345	335	29	22	40	30

Font: Secció Provincial d'Estadística de Tarragona. Arxiu Històric de Tarragona. Elaboració pròpia.

(7). Veure ADSERÀ, J. *El doctor Rafael Battestini i Galup i el seu entorn*. Tarragona, 1992.

Un altre aspecte de l'assistència mèdica en temps de guerra seran els serveis d'urgència prestats pel consultori municipal i l'hospital general. En aquest àmbit, l'agreujament de la situació de la reraguarda també comportarà un augment del 106% en el nombre d'assistències a domicili entre 1936 i 1938. Cal pensar que la manca de llits disponibles a l'Hospital obligava a l'atenció de molts malalts en llurs domicilis. D'altra banda, durant aquests tres anys de guerra, les assistències practicades en la consulta també registraran un creixement del 12,5%. En sentit contrari, l'escassetat o absència absoluta de medicaments comportarà un descens de les vacunacions i revacunacions del 75,5%. Enmig d'una situació de progressiu deteriorament de les condicions de vida de la reraguarda, convé remarcar l'encomiable tasca del personal de l'Hospital General de Tarragona, que durant l'any 1938, amb un pressupost de 693.460,- pta.,⁽⁸⁾ proporcionarà assistència hospitalària a un total de 1.674 pacients.

SERVEIS D'URGÈNCIA PRESTATS PEL CONSULTORI MUNICIPAL I L'HOSPITAL CIVIL. 1936-1939.

	ASSISTÈNCIES A DOMICILI	ASSISTÈNCIES EN CONSULTA GENERAL	ASSISTÈNCIES D'ACCIDENTS	VACUNACIONS	REVACUNACIONS
<u>ANY 1936</u>	2.409	4.710	151	485	370
<u>ANY 1937</u>	4.690	5.860	130	161	80
<u>ANY 1938</u>	4.980	5.300	125	118	92
<u>ANY 1939</u>	4.385	5.508	112	13.087	10.130

Font: Expedients d'Estadística, 1940. Arxiu Municipal de Tarragona. Elaboració pròpia.

(8). Expedients de Beneficència, 1937. Arxiu Diputació de Tarragona.

Per altra part, l'Institut Pere Mata de Reus també esdevindrà un dels centres hospitalaris que centraran l'atenció dels responsables del Departament de Sanitat i Assistència Social de la Generalitat de Catalunya. Tant el centre de Reus com el de Sant Boi funcionaven amb un règim d'administració autònoma. No obstant, el trasbals revolucionari dels primers mesos comportarà la pèrdua dels tradicionals ingressos patrimonials amb què comptaven i, d'altra banda, alguns ajuntaments deixaran d'abonar les pensions que subvencionaven l'estància d'alguns malalts dels respectius municipis. Així doncs, atesa la situació crítica dels instituts psiquiàtrics, el 17 de febrer de 1937 el Consell de Govern de la Generalitat, a proposta del conseller Pere Herrera (CNT), decidirà assumir totes les despeses de manteniment i incorporarà ambdós centres a la xarxa hospitalària de la Generalitat.⁽⁹⁾

Entre 1936 i 1938, l'Institut Pere Mata passarà d'acollir i tractar 701 interns a atendre a 796 pacients, és a dir un augment del 13%. De tota manera, les dades més significatives d'aquest període de guerra són les que es refereixen a les defuncions registrades entre la població interna. L'escassetat de medicines i la insuficient alimentació, entre d'altres factors negatius, provocaran que dels 60 morts comptabilitzats entre la població interna de l'any 1936 es passi a registrar 207 difunts l'any 1938.

MOVIMENT D'INTERNES DE L'INSTITUT PERE MATA DE REUS (1936-1938)

	EN TRACTAMENT A PRIMER D'ANY		ENTRADES		SORTIDES		DEFUNCIONS	
	H	D	H	D	H	D	H	D
<u>ANY 1936</u>	366	335	167	115	117	79	26	34
<u>ANY 1937</u>	416	371	289	121	291	110	64	62
<u>ANY 1938</u>	414	382	143	60	524	442	129	78

Font: Secció Provincial d'Estadística de Tarragona. Arxiu Històric de Tarragona. Elaboració pròpia.

(9). Actes del Consell de la Generalitat, 17.02.1937. Servicio Histórico Militar. Madrid.

En la situació de convulsió revolucionària inicial i en el context d'una devastadora guerra civil cada cop més adversa pel bàndol republicà, l'atenció de les necessitats d'aquells sectors de la societat més desvalguts adquirirà un relleu significatiu. Enmig de l'empitjorament de les condicions de vida de la reraguarda, les autoritats de la Generalitat de Catalunya i la direcció i el personal dels diferents centres d'assistència social i hospitalària vetllaran en tot moment per assegurar la subsistència dels nens, vells i malalts internats. Val a dir que el subministrament de queviures destinat als asilats i pacients d'aquests establiments seguia una distribució específica i diferenciada de la resta de la població, la qual, molt sovint havia de recórrer al mercat negre per fugir de la fam.

Altrament, al marge de les vies oficials que asseguraven un mínim de subsistències, l'aportació de particulars, associacions internacionals de solidaritat i l'establiment dels menjadors infantils intentaran atenuar les deficiències alimentàries dels nens i els malalts que no estaven ingressats en els centres assistencials. El 9 de setembre de 1938, la Comissió de Govern de l'Ajuntament de Tarragona acordarà agrair la tramesa de 30 caixes de llet condensada realitzada per Pau Casals des de França.⁽¹⁰⁾ Uns dies més tard, l'ajut del Fons de Solidaritat Internacional permetrà als responsables municipals repartir 250 grs. de sucre i 500 grs. de llet en pols per cada biberó, a més a més de la llet natural reservada a les criatures que ja es repartia ordinàriament.⁽¹¹⁾

En el mateix sentit, durant la tardor de 1938, quan perduda la batalla de l'Ebre l'exèrcit republicà es retirava derrotat, a Tarragona seran inaugurats pel conseller d'Economia, Joan Comorera (PSUC), diferents menjadors infantils. A finals de setembre ja s'havia habilitat un d'aquests menjadors a l'Hotel del Centre, en el qual, en petites tauletes de quatre, es servien dinars elaborats a base d'arròs bullit, carn en conserva, melmelada i pa.⁽¹²⁾ Paral·lelament, a la Casa del Poble de la UGT s'instal·larà un altre menjador infantil apadrinat per la 46 Divisió, la qual subministrava directament els queviures. En aquest establiment, els fills dels mobilitzats per l'exèrcit només pagaven una pesseta diària.⁽¹³⁾

(10). Actes de la Comissió de Govern, 9.09.1938. Arxiu Municipal de Tarragona.

(11). Actes de la Comissió de Govern, 16.09.1938. Arxiu Municipal de Tarragona.

(12). "19 de juliol", 16.09.1938.

(13). Actes de la Federació Local de la UGT, 30.10.1938. PS-BARCELONA 368. Archivo Histórico Nacional . Salamanca.

D'altra banda, subvencionada directament per la Comissió Internacional d'Ajuda als Nens Refugiats d'Espanya -integrada pels serveis anglès i nordamericà de la Societat d'Amics Quàquers- s'organitzarà una cantina infantil al col·legi de l'Ensenyança o Grup Escolar "Eliseu Reclús". L'esmentat servei atenia l'alimentació dels nens de 2 a 5 anys que pagaven una quota de 15 pta. mensuals. Tanmateix, quan es tractava d'infants refugiats o en el cas que la situació de llurs famílies no permetés el pagament, la inscripció era totalment gratuïta. A finals de desembre de l'any 1938, la cantina prestava servei a més de 500 nens.⁽¹⁴⁾

En aquest breu article, que s'afegeix a l'homenatge que s'adreça al benvolgut amic F. Xavier Ricomà, hem pretès apropar-nos a una de les facetes més humanes d'una societat que va viure trasbalsada per tot el dramatisme de la guerra. Amb uns recursos insuficients i amb la creixent necessitat d'atendre progressivament més sectors de la població, els responsables i el personal de l'assistència social i hospitalària de Tarragona multiplicaran els seus esforços durant tot el període i continuaran oferint els seus serveis als més necessitats, sense dogmatismes ni proselitismes, només guiats pel sentiment de la solidaritat.

Publicat a:

PIQUÉ PADRÓ, Jordi. *L'assistència social i hospitalària a Tarragona durant la guerra civil (1936-1939)*, Publicacions de la Diputació de Tarragona, "El temps sota control. Homenatge a F. Xavier Ricomà i Vendrell", Tarragona, 1997, pàgs. 457-473.

(14). "19 de juliol", 13.12.1938.